

ОСВІТА У ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ РЕФЛЕКСІЯХ

УДК 378.4

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРИНЦИПИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ АГРАРНИКІВ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Катерина Гавриленко

Національний технічний університет України «КПІ» (м. Київ)

Анотація:

У статті проаналізовано основні наукові публікації, присвячені вивченню розвитку системи професійної підготовки спеціалістів аграрної галузі, і окреслено основні методи дослідження цього питання. Висвітлено ключові моменти розвитку мережі аграрної освіти в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. й наведено типологію основних ланок нижчої (початкової), середньої й вищої сільськогосподарської освіти; розглянуто систему професійної підготовки аграрних спеціалістів у кожному типі цих закладів. Зроблено спробу визначити роль мережі сільськогосподарських освітніх установ минулого в розвитку й модернізації сучасної системи аграрної формальної та неформальної освіти для покращення професійної підготовки спеціалістів.

Ключові слова:

аграрні училища; нижчі школи, система професійної аграрної освіти; сільськогосподарський вищий навчальний заклад; сільськогосподарська освіта.

Аннотация:

Гавриленко Катерина. Методологические подходы и принципы профессиональной подготовки аграриев в Украине (конец ХІХ – начало ХХ в.).

В статье проанализированы основные научные публикации, посвященные изучению развития системы профессиональной подготовки специалистов аграрной отрасли; определены основные методы исследования этого вопроса. Освещены ключевые моменты развития сети аграрного образования в Украине конца ХІХ – начала ХХ века и приведена типология основных звеньев нижнего (начального), среднего и высшего сельскохозяйственного образования; рассмотрена система профессиональной подготовки аграрных специалистов в каждом типе этих учреждений. Сделана попытка определить роль сети сельскохозяйственных образовательных учреждений прошлого в развитии и модернизации современной системы аграрного формального и неформального образования с целью улучшения профессиональной подготовки специалистов.

Ключевые слова:

аграрные училища; нижние школы, система профессионального аграрного образования; сельскохозяйственный вуз; сельскохозяйственное образование.

Resume:

Havrylenko Kateryna. Methodological approaches and principles of agrarian training in Ukraine (the end of ХІХ – early ХХ centuries).

The article analyzes the major scientific publications devoted to the study of vocational training of the specialists of agrarian industry and outlines the main methods of this issue. The author considers the key aspects of the network of agricultural education in Ukraine of the late 19th - early 20th centuries and provides a typology of the main parts of the lower (primary), secondary and higher agricultural educational establishments, as well as analyzes the system of training of agricultural specialists in every type of these institutions. An attempt has been made to outline the role of the agricultural educational institutions network of the past for the development and modernization of modern agricultural system of formal and informal education in order to improve vocational training.

Key words:

agricultural schools; lower school, vocational agricultural education system; agricultural higher education institution; agricultural education.

Постановка проблеми. Сучасна професійна освіта є важливою ланкою цілісної системи освіти України. Вона покликана створювати умови для набуття громадянами професійних умінь і навичок, відповідних їхнім природним здібностям, сприяти прагненню працівників до постійного підвищення кваліфікації й перепідготовки, відповідно до сучасних вимог суспільства; забезпечувати на державному й регіональному рівнях потребу у висококваліфікованих і професійно конкурентоспроможних працівниках, здатних вивести професійну освіту країни на найвищий світовий рівень. Сучасне реформування агропромислового комплексу України значно залежить від рівня підготовки фахівців, зайнятих у сільськогосподарському виробництві. Сучасний фахівець-аграрник повинен не тільки

володіти професійними знаннями, уміннями й навичками, а й бути готовим до творчого застосування свого досвіду, постійної самоосвіти й саморозвитку. Сьогодні, коли відбувається входження України в загальноєвропейське життя на правах самостійної держави, для оновлення освіти необхідно враховувати не тільки реалії й перспективи соціально-економічного розвитку нашої країни, освітній досвід розвинутих держав, а й пам'ятати про власний історичний шлях. Саме широкий аналіз накопиченого досвіду за тривалий час історичного розвитку аграрної освіти допоможе передбачити тенденції та перспективи її подальшого розвитку.

Період кінця ХІХ – початку ХХ ст. був одним з найважливіших етапів в аграрній освіті України, оскільки саме тоді замість хаотичного розвитку окремих аграрних навчальних закладів

почала вибудовуватися струнка система триступеневої професійної аграрної освіти. Витоки структурної сформованості сучасної аграрної освіти України слід шукати саме в цьому періоді нашої історії, тому що сучасна професійна підготовка аграрних фахівців нерозривно пов'язана з політичним, економічним, соціальним і культурним минулим нашої країни. Саме тому на тлі сучасних реформ і перетворень у незалежній Україні проблема повернення до науково-педагогічного доробку найкращих історико-педагогічних зразків підготовки фахівців аграрного профілю наприкінці XIX – на початку XX ст. є актуальною і має істотне значення для використання в педагогічній підготовці сучасних кваліфікованих фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для об'єктивного дослідження основних аспектів професійної підготовки аграрних спеціалістів минулого важливим є ґрунтовний аналіз сучасного стану вивчення окресленої проблеми вітчизняними науковцями.

Основні концептуальні положення й теоретико-методологічні підходи до аналізу професійної освіти розробляли О. Аніщенко, С. Гончаренко, В. Луговий, Н. Ничкало, О. Сухомлинська, О. Степанович. На важливості професійної підготовки для формування особистості фахівця наголошував Б. Мельниченко. Теоретичні й методичні засади професійної підготовки вивчала О. Волярська. Місце фахової аграрної освіти як складника професійно-технічної освіти в Україні досліджував І. Лікарчук. Значна кількість робіт висвітлює проблеми підготовки фахівців аграрної галузі. Серед них слід виділити дослідження Л. Аврамчук (висвітлюються особливості розвитку пізнавальної діяльності студентів аграрного навчального закладу); А. Каплун (порушені окремі питання професійної підготовки майбутніх фахівців аграрного профілю); А. Дьоміна (розглядаються методи навчання в процесі підготовки аграрних спеціалістів); П. Лузана (питання вдосконалення підготовки фахівців у вищих аграрних навчальних закладах).

Окремі аспекти проблеми професійної підготовки фахівців аграрного профілю в Україні кінця XIX – початку XX століття досліджувалися багатьма вченими й науковцями, серед яких потрібно згадати Л. Білан і С. Білан, що вивчали питання виникнення й становлення вищої аграрної освіти в Україні; І. Демуз, яка висвітлювала освітню діяльність сільськогосподарських товариств. Сучасну професійну підготовку фахівців аграрної галузі України та європейських країн досліджувала С. Заскалета.

Деякі дослідники торкалися питання системи аграрної освіти й підготовки сільськогосподарських фахівців, вивчаючи спадок видатних вчених-аграрників. Так, зокрема А. Білоцерківська писала про внесок професора А. Терниченка, Н. Годун досліджувала діяльність академіка О. Душечкіна та ін.

Ряд дослідників вивчали питання підготовки фахівців аграрного профілю в окремих регіонах нашої країни, зокрема формування мережі сільськогосподарських дослідних установ і їхню діяльність на Київщині наприкінці XIX – на початку XX ст. досліджувала О. Завальнюк, становлення й розвиток сільськогосподарських освітніх закладів Черкащини – М. Костюк, Поділля – О. Корзун.

Попри це, слід зазначити, що цілісного дослідження виникнення й розвитку системи аграрних професійних навчальних закладів в Україні проведено не було.

Формулювання цілей статті. Мета статті – виявити основні методичні підходи та принципи системи сільськогосподарських навчальних закладів кінця XIX – початку XX ст. для професійної підготовки фахівців аграрного профілю в системі професійної аграрної освіти України.

Методологічну основу дослідження становлять положення про взаємозв'язок і взаємозумовленість педагогічних явищ і необхідність їх вивчення в конкретних історичних умовах, залежність характеру й системи освіти від рівня розвитку політичних, соціально-економічних і культурних відносин. Методологічне значення для дослідження мають перевірені часом принципи науковості, історизму, урахування сукупності фактів і системності.

На різних етапах дослідження було використано метод теоретичного аналізу й узагальнення джерел, історичної, педагогічної та навчально-методичної літератури, який надав можливість систематизувати фактологічний матеріал для вивчення порушеної проблеми, визначити основу проведення, напрями й поняттєво-категоріальний апарат дослідження. Також важливим методом дослідження став проблемно-хронологічний, який дав змогу розглянути досліджуваний феномен підготовки аграріїв в Україні в просторі та часі (друга половина XIX – початок XX ст.). Для аналізу суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-національних передумов і педагогічних чинників становлення підготовки фахівців-аграріїв у досліджуваний період в Україні використовувався історико-генетичний метод. Застосування історико-ретроспективного методу дало можливість схарактеризувати

організаційні засади, мету, зміст, принципи, форми та методи діяльності сільськогосподарських аграрних закладів України кінця XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія аграрної освіти в Україні має давнє й глибоке коріння. Перші сільськогосподарські навчальні заклади, поява яких була засвідчена офіційними документами, виникли наприкінці XVIII століття. Аналіз архівних і опублікованих джерел засвідчив, що до початку XIX ст. розвиток професійної аграрної освіти носив стихійний характер. Були здійснені поодинокі спроби заснування аграрних навчальних закладів, але відкривалися вони безсистемно, їх кількість була дуже незначною, а термін існування – нетривалим [3].

Система аграрної освіти як однієї з галузей професійної освіти почала формуватися на українських землях наприкінці XIX ст., коли суспільні потреби в підготовці кваліфікованих фахівців стали особливо гострими. Становлення аграрної освіти на території України в досліджуваній період було зумовлено рядом причин, які мали важливе значення для її розвитку: швидкий економічний розвиток, капіталізація сільського господарства, зростання промислового виробництва, розвиток природничих наук, ускладнення техніки й технологій, залучення до виробництва великої кількості сільського населення після зміни його соціального статусу в 1861 р. Розвиток сільського господарства й переробної промисловості викликав інтерес до здобуття нових знань і впровадження науково-технічних досягнень у практику. Крім того, виникла нагальна необхідність у підвищенні ефективності аграрного виробництва за рахунок використання нових технологій. Утверджувалося розуміння, що сільськогосподарська праця вимагає фахової підготовки, оскільки сільське господарство України гостро потребувало спеціалістів – агрономів, ветеринарів, землемірів, зоотехніків, селекціонерів.

Чинна на той час система аграрної освіти фактично не розв'язувала проблему кадрового забезпечення, тому урядом, земствами, науковими товариствами й приватними особами почали створюватися різноманітні аграрні навчальні заклади. Усе це спричинило формування нової мережі освітніх установ для професійної аграрної підготовки кваліфікованих кадрів, відкриття нових навчальних закладів і реформування вже наявних. Була розширена мережа сільськогосподарських навчальних закладів.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. поступово почала складатися система

сільськогосподарських закладів, яка охоплювала середні й нижчі школи, училища й сільськогосподарські відділення при загальноосвітніх школах. Відкривалися відділення при університетах і окремі інститути сільськогосподарського напрямку. У 1904 р в країні було три вищі сільськогосподарські навчальні заклади, і значно розширилася кількість сільськогосподарських шкіл і училищ. У центральних українських губерніях їх було 24, південних – 22, південно-західних – 20 [2, с. 152].

Найбільш поширеними на території України були так звані нижчі сільськогосподарські школи. Розташування їх по регіонах було нерівномірним. Аналіз документальних і статистичних матеріалів показав, що найбільш інтенсивного розвитку нижча сільськогосподарська освіта в імперській Росії набула в Україні. З 1883 р. і до 1894 р. на території України функціонувало 15 нижчих сільськогосподарських шкіл [10, с. 215].

Практично в кожному повіті була заснована одна-дві нижчі сільськогосподарські школи з дослідною ділянкою в середньому до 100 десятин землі для практичного засвоєння основ сільського господарства.

Нижчі сільськогосподарські школи були призначені для підготовки нижчого службового персоналу для великих маєтків, а також намагалися надавати дітям селян можливість продовжувати вести батьківське господарство на раціональних засадах.

Усі нижчі школи поділялися на загальні широкого профілю й спеціальні, або фахові. Перші надавали своїм учням поняття про загальні умови ведення сільського господарства, звертали увагу головню на галузі, які мали найбільше значення для сільського господарства – землеробство й скотарство. У фахових школах вивчали спеціалізовані галузі сільського господарства, наприклад, городництво, садівництво, виноградарство, молочне господарство та ін.

Відповідно до Положень 1883 р. й 1904 р. школи обох типів – і загальні, і фахові – поділялися на розряди. Школи, що належали до першого розряду, здійснювали підготовку тих, хто міг вести «поліпшене селянське господарство» або обіймати у великому господарстві посади нарядників сільських робіт, старост і прикажчиків; школи другого розряду – «знаючих сільських робітників» [8, с. 182].

Наприклад, на Черкащині діяло п'ять нижчих сільськогосподарських навчальних закладів двох типів: загальні, що здійснювали підготовку з усіх галузей сільського господарства (Мошногогородищенська нижча сільськогосподарська школа 1-го розряду, Золотоніська нижча сільськогосподарська школа

1-го розряду, Златопільське нижче сільськогосподарське училище) та спеціальні, вузькофахові, які готували спеціалістів в окремих галузях (Прусаянські сільськогосподарські класи, Бобринська школа садівництва та городництва; в обох переважали напрямки з садівництва, городництва, бджільництва, шовківництва) [6, с. 10].

У Полтавській губернії серед чотирьох нижчих сільськогосподарських шкіл наприкінці XIX ст. функціонували Жабківська школа 2-го розряду, відкрита восени 1891 р. Лохвицьким повітовим земством, Лубенська школа 2-го розряду, відкрита Полтавським губернським земством у 1891 р. поблизу м. Лубни, на хуторі Полек, Андріївська нижча сільськогосподарська школа 1-го розряду, заснована 1896 року Кобелякським повітовим земством Полтавської губернії, поблизу с. Андріївка Маяцької волості й Бориспільська нижча сільськогосподарська школа 1-го розряду. Розташовувалася школа недалеко від м. Бориспіль Переяславського повіту [9, с. 564].

Деякі нижчих шкіл діяло на Чернігівщині, серед них – Майнівська нижча сільськогосподарська й ремісничка школа 1-го розряду, Воздвиженська сільськогосподарська школа, Борзнянська школа садівництва, жіноча практична школа сільського господарства й доведення М. М. Гриньової. Метою жіночої школи було навчання дорослих дівчат домогосподарства з тих галузей сільського господарства, знання яких необхідне для сільської господині, зокрема молочного господарства й птахівництва [7, с. 4].

У Харківській губернії діяли приватні сільськогосподарські школи – у с. Кручику, заснована в маєтку В. Каразіна в 1804 р., школи в с. Бабаях у маєтку О. Щербиніна, у с. Бишкіні в маєтку Осипова, у с. Каплунівці в маєтку Соловйова й дві школи в маєтках графа Шереметьєва. Крім приватних, працювали Асеевська нижча сільськогосподарська школа Зміївського повіту й землеробська школа в місті Чугуєві. Також проводилися курси для учителів початкових училищ з садівництва, городництва й бджільництва [1, с. 6].

Крім нижчих шкіл, до системи аграрної освіти України в досліджуваний період входили сільськогосподарські класи й відділення при початкових земських школах, народних і міських училищах, які давали можливість отримати сільськогосподарську освіту разом із загальноосвітньою.

Головним завданням нижчих сільськогосподарських шкіл була «підготовка шляхом практичних занять кваліфікованих і умілих виконавців з сільського господарства». Курс навчання в загальних сільськогосподарських

школах становив 3 роки; у спеціальних школах – 2 або 1 рік. При загальних і спеціальних школах могли організуватися додаткові класи для підвищення професійного рівня з окремих галузей або відпрацювання певних прийомів ведення господарства.

Загальні сільськогосподарські школи 1-го розряду за рівнем навчання прирівнювалися до двокласних сільських училищ, проте в них, крім загальноосвітніх предметів, вивчалися й спеціальні – землевимір, основи природничих наук, сільськогосподарське законодавство, загальне сільське господарство та його галузі й спеціалізації.

Школи 2-го розряду прирівнювалися до курсу навчання в початкових народних училищах за переліком загальноосвітніх предметів. Також проводилося вивчення спеціальних предметів.

Практичні сільськогосподарські школи призначалися для «підготовки умілих технічних робітників з різних галузей сільського господарства, зокрема з садівництва, виноградарства, виноробства, виробництва масла, а також скотарів, вівчарів і т. п.». Тривалість курсу навчання в практичних школах становила від одного до трьох років. Для вступу до цих шкіл потрібно було тільки вміти читати й писати; в окремих випадках, як виняток, могли бути прийняті й неписьменні.

Курс навчання в нижчих школах складався з теоретичного вивчення предметів і практичних занять. Головним видом навчання в практичних школах були практичні заняття. Під час усього перебування в школі учні виконували всі господарські й ремісничі роботи, які були в маєтку. Для отримання свідоцтва про закінчення школи учням необхідно було на останньому курсі навчання витримати іспити, а потім один чи два роки прослужити в одній з економії свого повіту за певну платню, встановлену адміністрацією школи й узгоджену із земством.

У нижчих сільськогосподарських закладах активно практикувалася дослідна робота. Часто сільськогосподарські школи відкривалися при дослідних полях разом з метеорологічною станцією, ремісничою майстернею тощо. На цих дослідних полях учні на основі використання нових технологій проводили дослідно-експериментальну роботу. Наприклад, на Черкащині при Мошногородищенській і Золотоніській школах і в Златопільському училищі створювалися взірцеві господарства, які були зразком раціонального ведення приватного господарства [6, с. 11].

Серед основних видів практичних занять переважали навчально-практичні, екскурсії та практичні сільськогосподарські й ремісничі роботи. Наявна матеріальна база (земля,

господарство, сільськогосподарська техніка, інвентар, сади, розплідники, пасіки, метеостанції тощо) була достатньою для здійснення практичної підготовки в повному обсязі й проведення дослідницької діяльності й дослідно-експериментальної роботи.

Нижчі сільськогосподарські школи готували обізнаних і вмілих працівників сільського господарства й майстрів для окремих його галузей. Мережа цих шкіл в українських губерніях була досить широкою, що давало змогу залучати до занять велику кількість землеробів, але водночас вимагало великої кількості підготовлених викладацьких кадрів цього профілю. Вчителі нижчих сільськогосподарських шкіл повинні були мати вищу, середню або нижчу освіту (з вищою та середньою сільськогосподарською освітою працювало близько 30% викладачів, з нижчою, відповідно, – 70%, які переважно проводили практичні заняття) [10, с. 155]. Від учителів вимагалось мати теоретичні й практичні знання з хімії, метеорології, ентомології, землеробської справи.

Навчальні плани нижчих сільськогосподарських шкіл склалися на основі Положень і виданих у різні часи програм і правил для теоретичного викладання й практичних занять у нижчих сільськогосподарських навчальних закладах Міністерства Землеробства. Серед основних навчальних програм для нижчих шкіл слід назвати такі: 1) програми викладання спеціальних предметів у нижчих сільськогосподарських школах 1-го розряду; 2) програми спеціальних предметів для нижчих шкіл молочного господарства 2-го розряду; 3) програми плідівництва, городництва й декоративного садівництва для нижчих шкіл садівництва 1-го розряду й 2-го розряду [10, с. 465–73]. У цих програмах містилися загальні методичні вказівки стосовно проведення теоретичних, практичних і навчально-демонстраційних занять.

Положення встановлювало в нижчих сільськогосподарських школах 1-го розряду обов'язкове вивчення таких дисциплін: Закон Божий, російська мова з діловим листуванням, коротка історія і географія Російської держави, арифметика з сільськогосподарськими обчисленнями, практична геометрія з кресленням і землевпорядкуванням, ботаніка, зоологія, фізика, хімія, географія; а також спеціальних: сільське господарство та його галузі (землеробство, тваринництво (загальне й приватне), садівництво, городництво, бджільництво), основні закони, що стосувалися сільського господарства (законознавство), сільськогосподарська економія та рахівництво. Наголосимо, що теоретичні заняття з учнями щоденно підкріплювалися практичними

безпосередньо на дослідних полях і ділянках, скотарнях та в інших підрозділах школи.

Навчальний план сільськогосподарської школи 1-го розряду містив основи теоретичних знань і відповідні до профілю закладу практичні заняття, які в школах загального типу проводилися шляхом організації сільськогосподарських і ремісничих робіт.

Аналіз наведених даних свідчить, що учнів першого класу вчили загальних предметів (мова, географія, арифметика) і основ природничо-наукового циклу (ботаніка, зоологія, фізика, хімія). Зі спеціальних предметів були лише землеробство й городництво. Більш складні предмети професійного циклу виносилися на 2-3 роки навчання. Викладання їх проводилося переважно практичним шляхом. Також учні влітку проходили практику на присадибних ділянках, дослідних полях, доглядали за тваринами та ін.

Практичне навчання взимку полягало в чергуваннях учнів і виконанні робіт на тваринницьких фермах, заняттях ремеслами в майстернях. Улітку учні виконували всі сільськогосподарські роботи, займалися ремеслами, землевпорядкуванням і ходили на екскурсії. У зимовий період учні щоденно відвідували 3 години теоретичних і 4 години практичних занять. У літній період практичні заняття й робота учнями щоденно проводилася протягом 9 годин [4, с. 95].

При школах відкривалися додаткові класи або відділи: суспільно-агрономічні, педагогічні, інструкторські тощо. Випускники працювали помічниками дільничних агрономів, агрономічних старост, учителів народних шкіл, службовців у сільськогосподарських товариствах, кооперативах тощо.

У школах 2-го розряду викладалися агрономічні науки в більш розгорнутому вигляді. Учням пояснювалися основи фізики й хімії, властивості різних ґрунтів і засоби боротьби зі шкідниками, ботаніку агрономічних культур. Також надавалися найважливіші відомості з історії, статистики й географії сільського господарства, основні поняття про сільську архітектуру. Учні вчили загальну й спеціальну агрономію, лісівництво в межах, достатніх для правильного розвитку лісового господарства, правила осушення боліт і нарізання торфу. У навчальних планах цих закладів не було деяких загальноосвітніх дисциплін. Крім того, допоміжні дисципліни об'єднувалися в єдиний інтегрований предмет «Пояснення найважливіших законів природи» [4, с. 154].

У спеціальних сільськогосподарських школах, на відміну від загальних, навчання тривало не 3 роки, а 1-2 роки. Навчальні заклади

цього типу мали чітко визначену спеціалізацію (наприклад, виноградарство і садівництво, птахівництво, бджільництво тощо) і, відповідно, саме цим визначався й обмежувався вибір навчальних предметів, які вивчалися в значно більшому обсязі, ніж у навчальних закладах загального типу. Характерним для змісту спеціальної підготовки в нижчих сільськогосподарських навчальних закладах було врахування структури господарства (великого поміщицького і селянського (фермерського) типу).

Найбільше уваги в школі садівництва приділялося практичним заняттям. Робочий день тривав від 8 до 12 год. З 1 листопада до 1 березня щовечора проходили теоретичні заняття у вигляді бесід і роз'яснень з садівництва, повторення й доповнення загальноосвітніх предметів. Заняття велися законовчителем, учителем загальноосвітніх дисциплін і садівником маєтку. Крім того, випускники слухали лекції з садівництва, виноградарства, квітництва, бджільництва, ентомології й ботаніки, брали участь в екскурсіях по садах і розплідниках в околицях Сімферополя.

Прагнучи всебічно підготувати учнів до майбутньої практичної діяльності, багато нижчих сільськогосподарських шкіл вводили до програми вивчення ремесел. Їх вибір зумовлювався особливостями ведення сільського господарства. Найбільш поширеним було вивчення столярного, теслярського, слюсарного ремесел. Така підготовка давала змогу випускникові без допомоги спеціалістів здійснювати ремонт сільськогосподарського знаряддя, а також виготовляти найпростіші сільськогосподарські знаряддя й обладнання, предмети сільськогосподарського призначення (вулики, парникові рами тощо).

Нижчі сільськогосподарські школи використовували систему навчання загальноосвітніх шкіл – класно-урочну. Співвідношення часу на вивчення загальноосвітніх і спеціальних дисциплін, теоретичного навчання й виробничої практики визначалося окремо в кожному навчальному закладі. Відповідно, рівень підготовки випускників був досить різним.

Середня сільськогосподарська освіта в Російській імперії в досліджуваний період була презентована незначною кількістю навчальних закладів. Зародження цієї освіти припадає на початок XIX ст., коли були засновані перші землеробські училища – Московське (1822 р.), Петербурзьке (1832 р.), Горигорецьке (1840 р.), Харківське (1854 р.) і перші вісім сільськогосподарських ферм у 1840-х рр. Загалом з 1842 р. по 1864 р. було засновано 5 училищ.

У 1874 р. засновано Херсонське земське сільськогосподарське училище. Інші училища, що перебували у відомстві Департаменту землеробства, були створені протягом останнього десятиліття XIX ст. Як правило, ці середні навчальні заклади організовувалися на базі зразкових навчальних ферм.

У 1870 р. були затверджені програми для всіх землеробських училищ, унаслідок чого значно розширився курс викладання природничих наук і спеціальних сільськогосподарських предметів. До того ж був покращений викладацький склад (спеціальні предмети мали право читати випускники вищих сільськогосподарських закладів зі ступенем кандидата), навчальна база, якісний стан підручників.

Крім того, з другої половини XIX ст. Міністерство державного майна зробило ставку на розвиток середньої сільськогосподарської освіти, уважаючи землеробські училища головним типом сільськогосподарських навчальних закладів, оскільки селу були потрібні прикажчики й управителі маєтків. Наслідком цього стало видання в 1878 р. Міністерством державного майна «Положення про середні землеробські училища». Згідно з «Положенням...», землеробські училища були прирівняні до реальних училищ з додаванням спеціальних фахових предметів. Відповідно, були видані особливі підручники, що базувалися на затвердженій програмі середніх училищ. Від вступників вимагалось закінчення курсу повітових, міських або двокласних сільських училищ або ж складання іспиту з предметів за два перші класи реальних училищ.

Згідно з «Положенням...», середні сільськогосподарські навчальні заклади засновувалися під назвою – середні сільськогосподарські училища. Їх мета – дати учням науково-практичну аграрну освіту для підготовки їх до сільськогосподарської діяльності [8; 10]. Відповідно до «Положення...», тривалість курсу навчання в середніх сільськогосподарських училищах могла варіюватися від 4 до 6-8 років, перші два класи були загальноосвітніми. У перший такий клас допускалися особи, які склали іспит в обсязі курсу двокласних сільських училищ, у молодший спеціальний клас – у межах курсу чотирьох перших класів реального училища. Передбачалося теоретичне й практичне навчання. Понад половини навчального часу (55%) було відведено на загальноосвітню підготовку, решта – на спеціальні предмети. Практика передбачала не лише весняно-літні сільськогосподарські роботи, а й заняття в навчальних господарствах узимку [2, с. 5].

У спеціальних училищах термін навчання міг бути скорочений до двох років. У нижчих

сільськогосподарських училищах викладалися: Закон Божий, російська мова, арифметика, основи геометрії, креслення, землевимір, географія, історія, основи природничих наук, сільське господарство з його галузями, важливими для цієї місцевості, і основи сільськогосподарського законодавства.

Про високий рівень підготовки фахівців у сільськогосподарських училищах свідчило те, що випускники всіх середніх навчальних закладів проходили практику в найкращих маєтках України. Після закінчення практики вони повинні були надати звіти про свою роботу. За загальними результатами засвоєння теоретичного й практичного курсів видавалися атестати відповідного рівня. Особи, які закінчували училища «на відмінно», через три роки практичної діяльності отримували за своєю спеціальністю звання «ученого управителя», а решта – лише через шість років.

Як свідчать проаналізовані матеріали, сільськогосподарські училища були переважно самостійними навчальними закладами. Вони включали нижчі, спеціальні й середні сільськогосподарські училища. Нижчі сільськогосподарські училища мали на меті підготовку до практичної сільськогосподарської діяльності переважно шляхом ведення практичних занять досвідченими спеціалістами сільського господарства. Спеціальні училища готували спеціалістів для окремих галузей сільського господарства й мали переважно практичний характер навчання. Крім чоловічих, почали засновуватися й жіночі нижчі й спеціальні училища. Середні сільськогосподарські училища готували спеціалістів-керівників для різних галузей сільського господарства. Курс навчання тривав, як правило, шість років з обов'язковою практикою в найкращих господарствах регіону.

Зауважимо, що на початку досліджуваного періоду система вищої аграрної освіти в країні тільки-но почала формуватися. Рівень викладання сільськогосподарських дисциплін не виходив за межі сільського домоведення. До початку заснування аграрних вищих навчальних закладів викладання сільськогосподарських дисциплін було зосереджено в університетах. На території сучасної України до 1917 року вища сільськогосподарська освіта здобувалася тільки на відповідних кафедрах Харківського, Київського й Новоросійського (Одеса) університетів і Київського політехнічного інституту. Відповідно до штатних розкладів, назва кафедри, обсяг і зміст сільськогосподарських предметів змінювалися, що затверджувалося статутами російських університетів [5, с. 8].

На початку ХХ ст. вченими була висунута пропозиція про розширення системи викладання університетської агрономії для підготовки агрономів і спеціалістів з окремих галузей природознавства й сільськогосподарського суспільствознавства. Навіть було запропоновано проект створення в університетах таких кафедр, як «культура сільськогосподарських рослин», «культура сільськогосподарських тварин» та «сільськогосподарська економія» [7, с. 6].

Агрономічні кадри вищої кваліфікації готувало сільськогосподарське відділення Київського політехнічного інституту. Воно було створено за ініціативою й в інтересах місцевих землевласників і зорієнтоване насамперед на потреби регіонального сільського господарства. Так, поміщики Південно-Західного краю в 1896 р. висунули вимогу – покласти на організований за участю їхніх капіталів політехнікум у Києві обов'язок – готувати агрономів для місцевих цукрових латифундій. Вони зверталися до комітету з організації інституту: «Майже повна відсутність освічених агрономів особливо відчутна в нас, де сільське господарство є найголовнішою галуззю промисловості. У більшості великих господарств керівниками є німці або чехи» [10, с. 32].

До перших аграрних вищих навчальних закладів на українських землях у ХІХ – на початку ХХ ст. також належали Харківський ветеринарний інститут, Новоолександрійський інститут сільського господарства та лісівництва й Вищі курси з виноробства в Нікитському ботанічному саду. Крім того, вища аграрна освіта в досліджуваний період поширювалася через систему класичної й спеціальної освіти. Так, відповідні фахові знання надавали відділення сільськогосподарського машинобудування Харківського технологічного інституту, агрономічні кафедри Київського й Харківського університетів.

Отже, саме період ХІХ – початку ХХ ст. знаменував собою зародження й активний розвиток нижчої (початкової), середньої й вищої аграрної освіти України й водночас висунув якісно нові вимоги до організації й змісту навчання у вищих аграрних навчальних закладах.

Висновки. Отже, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Україні сформувалася досить розгалужена мережа нижчих професійних аграрних навчальних закладів різного типу, яка мала такий вигляд: 1) нижчі сільськогосподарські школи загального й спеціального типу з терміном навчання від 1 до 4-х років; 2) сільськогосподарські відділення при загальноосвітніх навчальних закладах; 3) позашкільна освіта (класи, курси, читання й бесіди).

Період кінця XIX – початку XX ст. в історії аграрної освіти ознаменувався тим, що саме в цей час було закладено основні принципи, форми й методи навчання спеціалістів цього профілю. Незважаючи на відносно невелику кількість нижчих аграрних освітніх закладів цього періоду на українських землях, саме вони заклали основу для подальшого розвитку професійної аграрної освіти.

Хоча окремі аспекти педологічних підходів і принципів професійної підготовки в сільськогосподарських освітніх закладах кінця XIX – початку XX ст. та їх роль для сучасної

вітчизняної аграрної освіти й навчання майбутніх аграріїв частково висвітлювалися в ряді досліджень, слід зазначити, що систематичне вивчення цього питання в Україні досі не проводилося. Саме тому вважаємо, що в подальших дослідженнях слід продовжити роботу над вивченням, систематизацією й узагальненням знань про розвиток аграрної освіти наприкінці XIX – на початку XX століття, яка є важливою для функціонування сучасної системи аграрної освіти й підготовки майбутніх висококваліфікованих фахівців.

Список використаних джерел

1. Глоба О. Ф. Історичний контекст агробіологічного комплексу в освітніх і дослідних установах сільськогосподарського профілю (кінець XIX – поч. XX ст.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inb.dnsgb.com.ua/2008-3/08gofusp.pdf> (27. 04.2016).
2. Есикова М. М. Сельскохозяйственное образование в России (вторая половина XIX – до 1917 г.) // Власть. – 2010. – № 7. – С. 150–154.
3. Известия о деятельности и состоянии наших учебных заведений // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1891. – Ч. 136. – Отд. «Современная летопись». – С. 163–203.
4. Колесов А. Низшие сельскохозяйственные школы / А. Колесов. – Харьков : Тип. В. Киршбаума, 1894. – 425 с.
5. Костенко О. О. Становлення і розвиток сільськогосподарської науки та освіти в Імператорському університеті святого Володимира (1834–1917) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки й техніки» / О. О. Костенко; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2006. – 20 с.
6. Костюк М. В. Становлення та розвиток сільськогосподарських освітніх закладів та дослідної справи Черкащини (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки й техніки» / М. В. Костюк. – Переяслав-Хмельницький, 2007. – 18 с.
7. Мачача Ю. М. Особливості розвитку аграрної освіти в Україні (на прикладі жіночих і чоловічих сільськогосподарських шкіл [Електронний ресурс] / Ю. М. Мачача. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 108.1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_1_108_54 (27. 04. 2016).
8. Новое Положение о сельскохозяйственном образовании и его применение / Сост. И. И. Мещерский. – СПб., 1905. – 189 с.
9. Сборник сведений по сельскохозяйственному образованию. – Вып. VII. Распоряжения по сельскохозяйственным учебным заведениям за время 1865-1901 гг. – СПб., 1901. – 786 с.
10. Сельскохозяйственные учебные заведения к 1 января 1903. – СПб., 1905. – 394 с.

Рецензент: Троїцька Т. С. – д.філософ.н., професор

Відомості про автора:

Гавриленко Катерина Миколаївна

asdi35@rambler.ru

Національний технічний університет України «КПІ»
пр. Перемоги, 37, м. Київ, Київська обл., 03056, Україна
doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i16.1383>

Матеріал надійшов до редакції 30. 04. 2016 р.

Прийнято до друку 20.05.2016 р.

References

1. Hloba, O. F. *Historical context of agrobiological complex in educational and research institutions of agricultural profile (late XIX - early XX centuries)*. Retrieved from : <http://inb.dnsgb.com.ua/2008-3/08gofusp.pdf> [in Ukrainian]
2. Yesikova, M. M. (2010). Agricultural education in Russia (second half of the 19th century – until 1917). *Vlast'*, 7, 150-154. [in Russian]
3. News of the activities and condition of our educational establishments (1891). *Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniia*, Part 136, 163-203. [in Russian]
4. Kolesov, A. (1894). *Lower agricultural schools*. Kharkov : Tip. V. Kirshbauma. [in Russian]
5. Kostenko, O. O. (2006). *The establishment and development of agricultural science and education at the Imperial University of St. Vladimir (1834 - 1917): abstract of thesis for the degree of Candidate of Historical Sciences: 07.00.07 "Theory of science and engineering"*. Pereiaslav-Khmelnytsky. [in Ukrainian]
6. Kostyuk, M. V. (2007). *The establishment and development of agricultural educational institutions and research work in Cherkasy region (second half of XIX – XX centuries): abstract of thesis for the degree of Candidate of Historical Sciences: 07.00.07 "Theory of science and engineering"*. Pereiaslav-Khmelnytsky. [in Ukrainian]
7. Machacha, Yu. M. (2013). Features of agricultural education in Ukraine (male and female agricultural schools). *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*. Pedagogical Sciences. Vol. 108.1. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_1_108_54 [in Ukrainian]
8. Meshcherkii, I. I. (1905). *New Regulation on agricultural education and its application*. St. Petersburg. [in Russian]
9. Collection of information on agricultural education (1901). *Orders on agricultural schools for the years 1865 -1901*. Vol. VII. St. Petersburg. [in Russian]
10. Agricultural education institutions by 1 January 1903 (1905). St. Petersburg. [in Russian]